

SPRATNE NAJAMNE KUĆE U SUBOTICI U PERIODU KLASICIZMA

Viktorija Aladžić¹

UDK: 72.03:728.27

Rezime: Razvojem industrije, kapitalističke privrede i preduzetništva, krajem XVIII, a naročito u XIX veku ojačala je u gradovima klasa preduzetnika, službenika i intelektualaca. Zahvaljujući novim potrebama ovog građanstva, a naročito službenika i intelektualaca, kao i plemstva koje se useljavalo u grad, nastao je novi, kapitalistički tip zgrade - najamna kuća, koja se gradila zbog profita, a ne radi stanovanja. Ovaj tip kuće novinu u odnosu na stambenu kuću i najamne kuće ranijih razdoblja, nije doneo u stilu već u funkciji. Pojavom najamne kuće, kuća je postala roba, predmet preduzetništva. Osim građana, intelektualaca, službenika i plemstva, u ovim kućama su stanovali zanatlije i radnici, čije se radionice više nije nalazila u sklopu stambenog prostora. Reprezentativniji primer najamne kuće bila je najamna palata, a pored najamne palate pojavila se i najamna kasarna. Poreklo najamne palate se nalazilo u srednjevekovnoj građanskoj kući, italijanskim renesansnim palatama i kasnije baroknim. Gradnja spratnih građevina u Subotici počela je tek u XIX veku, uključujući i zgrade javne namene, osim crkava. Pod uticajem evropskih tokova, a pre svega Beča i Budimpešte, u najvećem broju gradile su se najamne palate i kuće. Razvoj najamnih kuća u Subotici se može podeliti na tri perioda. U prvom razdoblju gradile su se spratne najamne kuće u stilu klasicizma, tradicionalnim materijalima i tehnikom gradnje, a stanovi u njima su se sastojali od niza međusobno linijski povezanih polifunkcionalnih soba bez kupatila. U Subotici je očuvano svega nekoliko objekata iz tog najranijeg perioda izgradnje najamnih kuća i zbog toga im je potrebno posvetiti posebnu pažnju kao vrednom delu subotičke arhitekture koji istovremeno ilustruje same početke razvoja spratne arhitekture u gradu.

Ključne reči: Arhitektura, klasicizam, spratna najamna kuća, najamna palata,

1. ISTORIJSKI PREGLED IZGRADNJE KLASICISTIČKIH NAJAMNIH KUĆA U SUBOTICI

Gradnja spratnih građevina u Subotici počela je tek u XIX veku, uključujući i zgrade javne namene, osim crkava. Pod uticajem evropskih tokova, a pre svega Beča i Budimpešte, u najvećem broju gradile su se najamne palate i kuće. Razvoj najamnih kuća u Subotici se može podeliti na tri perioda. U prvom razdoblju gradile su se spratne najamne kuće u stilu klasicizma, tradicionalnim materijalima i tehnikom gradnje, a

¹ Doc dr Viktorija Aladžić, Univerzitet u Novom Sadu, Građevinski fakultet Subotica, Kozaračka 2a, tel: 554-300, e-mail: viktorija@gf.uns.ac.rs

stanovi u njima su se sastojali od niza međusobno linijski povezanih polifunkcionalnih soba bez kupatila. Drugi period, od kraja sedamdesetih godina XIX veka, obuhvata arhitekturu najamnih kuća u stilu neorenesanse, neobaroka, neogotike i uopšte istorijskih stilova gde se kao novi konstruktivni material pojavila gvozdena međuspratna greda I profila i pruski svod kao novi oblik međuspratne konstrukcije, koja je za razliku od ranijih bila otporna na požar; dok se u unutrašnjosti stanova vršila diferencijacija prostorija, jasno definisanog salona, odnosno prostorija u kojima se odvija reprezentativni deo života porodice i pojavilo se kupatilo kao obavezna prostorija u stanu. U trećem periodu, koji u Subotici započinje 1899. godine, se pored arhitekture istorijskih stilova, razvila i arhitektura secesije uz upotrebu novog građevinskog materijala - betona, a unutrašnjost stanova se još više razvija i menja se ranija koncepcija organizacije stana, odnosno više pažnje se posvećuje prostorijama namenjenim za intimni život porodice od reprezentativnog dela. U Subotici je očuvano svega nekoliko objekata iz najranijeg perioda izgradnje najamnih kuća i zbog toga im je potrebno posvetiti posebnu pažnju kao vrednom delu subotičke arhitekture koji istovremeno ilustruje same početke razvoja spratne arhitekture u gradu.¹

Na veduti Subotice iz 1815-te godine, sa svedočanstva tesarskih cehova, pored javnih objekata prikazana je prva spratna privatna kuća na glavnom trgu, danas Trg Republike 10, čiji je tadašnji vlasnik bio Jovan Milinović (*Milinovits János*) zemljoposjednik, advokat i veliki beležnik Marija Tereziopolisa. Projekat kuće nije sačuvan, te nije moguće ustanoviti tačan raspored prostorija, no ova je kuća bila izgrađena u baroknom stilu sudeći prema lučnim otvorima u prizemlju, iza kojih su morali biti dućani za iznajmljivanje, a na spratu se nalazio stan vlasnika i moguće još jedan stan za iznajmljivanje. Na nekim od starih razglednica moguće je videti kako je ova kuća izgledala² pre no što joj je fasada preuređena u stilu secesije 1907. godine po projektu Geze Kocka.³ Na fasadi sprata, prema Glavnom trgu, nalazilo se šest prozora, a na uglu se nalazio erker pravougaone osnove. Nije moguće pouzdano utvrditi tačnu funkciju kuće, ali se može pretpostaviti da je to jedna od prvih spratnih kuća koja je delimično bila najamna.

U današnjoj Štrosmajerovoj ulici takođe je izgrađeno nekoliko spratnih kuća u prvoj polovini XIX veka. Prvu spratnu kuću u ulici podigao je senator Josip Mačković (*Macskovits József*) 1825. godine, što saznajemo iz predmeta koji se odnosi na izgradnju kuće njegovog suseda Imrea Mađara.⁴ Projekat Mačkovićeve kuće nije sačuvan, ali njegovo pismo sačuvano u Istorijskom arhivu Subotice od 14. maja 1847 u istom predmetu, svedoči da mu je kuća bila od tvrdog materijala, da se na sredini prizemlja prema današnjoj Štrosmajerovoj ulici nalazio natkriveni kolski ulaz, a sa svake strane ulaza po jedan dućan. Osnova njegove kuće imala oblik latiničnog slova U, a prema tadašnjem Ribljem trgu (*Hal tér*) Mačković je na istom placu imao još jednu kuću,

¹ Aladžić, V.: Nastanak i razvoj najamnih kuća u Subotici tokom XIX i početkom XX veka, Magistarska teza u rukopisu, Arhitektonski fakultet u Beogradu, 2000.

² Odnokud se znamo zar ne?... Régi ismerősök vagyunk ugye?... We know each other from somewhere?..., Subotica u starim razglednicama iz zbirke kolekcionara Sabolča Prokeša.

³ Vujnović P. G., Aladžić, V., Grlica, M., Gradotvorci I - Városteremtők I, Subotica, Gradski muzej, 2004, str 12-15.

⁴ IAS, F:272 3.A.53/polg. 1847. Listovi 20-23.

takođe U osnove. Sasvim je izvesno da su određeni prostori u ovim kućama bili najamni, ali usled nedostatka podataka nemoguće je podrobnije vršiti analizu ovih objekata.

Na Glavnom trgu (*Fő tér*), pored opisane kuće Jovana Milinovića, trgovci Timotije Radić (*Radics Timóth*) i Đorđe Manojlović (*Manojlović György*) otkupili su postojeći prizemni objekat i podigli ga na sprat 1846. godine (danas Trg Republike 8). Spratnu kuću do njihove, podigli su Jovan Ostojić (*Osztoics János*) i Mirko Jakobčić (*Jakobcsics Imre*) tokom 1847. i 1848. godine (danas Trgu Republike 4-6). Nijedan od projekata ovih kuća nije sačuvan, tako da ni u ovom slučaju ne možemo sa sigurnošću tvrditi o njihovoj izvornoj funkciji. Samo detaljna istraživanja na samim objektima možda bi mogla da pruži više podataka o njihovom izvornom izgledu i funkciji.

Godine 1845., Gabor Vermeš (*Vermes Gábor*), počasni županijski podbeležnik, veleposednik i advokat, podneo je molbu za gradnju spratne kuće¹ u Subotici, preko puta kuće Jovana Milinovića, sa glavnom fasadom orjentisanom prema Glavnom trgu, a bočnom fasadom prema tadašnjoj ulici Sv. Ivana (*Szt. János*), danas ulici Dimitrija Tucovića br. 2. Uz molbu je bio priložen crtež fasade zgrade, koji je uradio inženjer Janoš Škulteti (*Skultéty János*). Već 1856. godine Gabor Vermeš je dogradio svoju kuću prema istoku,² sve do takozvane "najstarije kuće" (Trg Cara Jovana Nenada 11).³ Najstarija kuća, kao i cela parcela do ulice Sv. Ivana 1838. godine bila je još u vlasništvu Gaborove majke udovice Lajoša Vermeša. Događeni objekat Gabora Vermeša bio je snabdeven dućanima u prizemlju i magacinom na spratu.

Godine 1862. Škulteti je uradio projekat preuređenja sprata Vermešove kuće za potrebe prve telegrafске centrale u Subotici.⁴ Osnova sprata iz ovog projekta ukazuje da se očigledno radilo o kući sa jednim stanom u kojem je stanovala porodica Gabora Vermeša, a u prizemlju se, uzimajući u obzir fasadu iz 1846-te godine, nalazilo pet lokala prema Glavnom trgu (*Fő tér*) i još dva prema današnjoj ulici Dimitrija Tucovića. Za potrebe telegrafске stanice Vermeš je 1862. godine odvojio polovinu svog stambenog prostora, sa ciljem sticanja dobiti od zakupa. Sve do sada opisane kuće imale su dvojni funkciju i delimično bile namenjene iznajmljivanju, ali je istovremeno u njima stanovao i vlasnik. Prva kuća potpuno najamnog karaktera bila je kuća Imrea Mađara, današnja Muzička škola u Štrossmajerovoj ulici br. 3.

Kada je Imre Mađar 1847. godine predao molbu za izgradnju svoje spratne kuće,⁵ u današnjoj Štrossmajerovoj ulici su se već nalazile, pored pomenute kuće Josipa Mačkovića i spratne kuće Benedeka Mačkovića (*Matskovits Benedek*), danas br. 16, i kuća porodice Zomborčević (*Zomborcsevits*) danas br. 10, obe izgrađene 1846; te spratna kuća Floriana Pavelke, danas br. 7, izgrađena 1847. Nije nam poznat ni jedan od projekata ovih kuća, ali sudeći po njihovoj veličini može se pretpostaviti da se u kući Floriana Pavelke osim stana vlasnika nalazio još jedan stan za izdavanje, dok su ostale

¹ IAS, F:272, 12.A.60./pol.1846.

² 4713/Burg. 1856.

³ Takozvana "najstarija kuća" u gradu bila je dom subotičkog kapetana Jakova Sučića, koji je ovu kuću podigao nakon što je subotički kaštel, predat subotičkim franjevcima na upotrebu 1724. godine.

⁴ IAS, F:2, 200/K.I.1862.

⁵ IAS, F:272, 3.A.53./pol.1847.

dve kuće na spratovima verovatno imale samo po jedan stan koji je pripadao porodici. U prizemlju svih kuća bilo je više dućana za iznajmljivanje.

Iako je u Istorijском arhivu Subotice sačuvana bogata prepiska u vezi izgradnje kuće zemljoposjednika Imrea Mađara; koja nam otkriva mnogo podataka o situaciji u ulici 1847. godine, naročito zbog toga što je povodom izgradnje ove kuće i neslaganja oko visine podova u kući, inženjer iz Budimpešte Bela Pribek nacrtao postojeće stanje i plan regulacije cele ulice; originalni projekat Mađareve kuće nije sačuvan.¹ Zahvaljujući adaptacijama kuće iz 1912. godine, među ostalim planovima za adaptaciju sačuvanim u Istorijском arhivu Subotice, nalazi se i plan rušenja Mađareve kuće,² te je rekonstrukcija plana rušenja ukazala na to kako je izgledala osnova Mađareve kuće u prethodnom periodu. Budući da je između 1848. i 1912. prošlo 64 godine, sigurno su na kući vršene manje izmene, ali ipak iz osnove koja je dobijena rekonstrukcijom plana rušenja vidi se da se na spratu Mađareve kuće nalazilo tri stana, a u prizemlju približno osam dućana za izdavanje. Porodica Imrea Mađara stanovala je u porodičnoj kući danas na Trgu Jakaba i Komora 7,³ dok je zgrada u Štrosmajerovoj 3. bila prva isključivo najamna spratna palata izgrađena u Subotici.

Godine 1854. Jožef Kreči (*Krécsy József*) podneo je molbu da podigne spratnu kuću u današnjoj ulici Matka Vukovića 6.⁴ U Krečijevoj molbi se traži da se građevinska linija kuće uskladi sa linijom spratne kuće Đorđa Crnkovića (*Crnkoviics György*) koja je već bila izgrađena na trgu prema katedrali Sv Terezije. Crnkovićeve kuća je do danas sačuvala izvorni izgled, kao i spratni deo kuće Gabora Vermeša u Dimitrija Tucovića 2. Na osnovu toga može se zaključiti da je projektant Crnkovićeve takođe bio Janoš Škulteti, jer su načini oblikovanja prozora, i način naglašavanja rizalita skoro identični na obe kuće. Crnkovićeve kuća potvrđuje da su se prilikom izgradnje ulica u gradu, prvo podizali ugaoni objekti na raskrsnicama, a potom se ispunjavao prostor između njih. Jožefu Krečiju je u odobrenju za gradnju spratne kuće skrenuta pažnja da regulacionu liniju fasade, i visinu ulazne kapije podesi prema već postojećoj regulacionoj liniji, i visinskoj koti Crnkovićeve kuće (Matka Vukovića 10). U katastarskim knjigama grada iz tog vremena upisano je da je Đorđe Crnković parcelu za svoju kuću kupio 17. aprila 1846, što znači da je kuća izgrađena između 1846. i 1854. Crnkovićeve kuća je najverovatnije bila najamna, lokali u prizemlju su se svakako izdavali, kako je ranije već navedeno; ali u Arhivu još nije pronađen originalni projekat pa o izdavanju stanova na spratu možemo samo nagađati.

Za razliku od Crnkovićeve kuće projektna dokumentacija je potpuno očuvana u slučaju kuće Jožefa Krečija (Matka Vukovića 6), koja je na spratu imala samo jedan stan, a u prizemlju samo jedan dućan. Stan na spratu je imao dve kuhinje, te je postojala mogućnost podele na dva stana, ali ne možemo pouzdano tvrditi da je bilo koji prostor u ovoj kući tada služio za izdavanje.

¹ Aladžić, V.: O izgradnji Mađar kuće, današnje muzičke škole, Zbornik radova Građevinskog fakulteta, 2005, No 14. str. 11- 19.

² IAS, F:275, Kutija 40. Muzička škola.

³ Vujnović P. G., Aladžić, V., Grlica, M., Gradotvorci I - Városteremtök I, Subotica, Gradski muzej, 2004, str. 261. – 263.

⁴ IAS, F:272, 558/aec 1854.

Ede Jo, bakalin, u svojoj molbi da dobije dozvolu za prodaju baruta 1861. godine je naveo da mu se prodavnica nalazila u Vermešovoj kući, a da se ranije nalazila u Crnkovićevoj kući.¹ Slični predmeti pohranjeni u Istrijskom arhivu Subotice govore nam o tome da trgovci, šezdesetih godina XIX veka, koji nisu imali sopstveni prodajni prostor, nisu imali ni veliki izbor prilikom zakupljivanja dućana. U predmetima se pominju svega četiri kuće: Crnkovićeve, Vermešova, Mađareva i zgrada Gimnazije.

Gabor Vermeš se 1870-te godine ponovo pojavio kao podnosilac molbe za izgradnju, ovog puta, dvospratne najamne kuće u današnjoj ulici Matka Vukovića 1. Autor sačuvanog projekta je bio Šandor Hofman (*Hoffmann Sándor*).² Projektom je bilo predviđeno da kuća ima dva identična sprata sa po jednim velikim i jednim manjim stanom na svakom spratu. Veliki stanovi su trebali da imaju po devet soba koje bi se nizale duž fasade prema glavnom trgu i prema današnjoj ulici Matka Vukovića. Najreprezentativnija od njih, salon, trebalo je zauzima središnju poziciju onog dela sprata koji je bio okrenut ulici Matka Vukovića. Manji stanovi su bili predviđeni u dvorišnom krilu zgrade, duž slepog zida prema susedu i u njih bi se ulazilo sa balkona koji se pružao duž zidova dvorišne fasade. U prizemlju je bilo projektovano devet zasebnih lokala, i manji stan identičan spratnom dvorišnom krilu. Ispod celog objekta bio je predviđen i podrum.

Zgrada nije izgrađena u potpunosti prema projektu već je podignut samo deo orjentisan preko Glavnog trgu budući da je tokom 1879. godine Gabor Vermeš zatražio dozvolu za izgradnju novoga objekta, odnosno da u proleće 1880. godine namerava graditi deo palate prema pijaci, dok deo prema Deakovoj ulici, danas Matka Vukovića, u proleće naredne godine. Na osnovu toga zatražio je da mu se umanj ili da ga u potpunosti oslobode poreza.³

Verovatno usled nedostatka novca, kuća Gabora Vermeša izgrađena je 1870. godine samo do polovine. Godine 1880-te dograđena je i preuređena prema projektu Titusa Mačkovića pa danas više nema svoj izvorni izgled, dobila je neorenesansnu dekoraciju. Sledeće godine Gabor Vermeš je predao molbu da dogradi dvospratno zapadno krilo kuće gde se kuća navodi kao *bér ház* (najamna kuća). Najamnom kućom Gabora Vermeša u ulici Matka Vukovića 1 zaokružuje se prva faza u razvoju najamnih kuća u Subotici. Ona je među poslednjim primerima spratnih kuća klasicističke epohe, istovremeno prvi dvospratni najamni objekat u gradu. U narednom periodu unete su inovacije u arhitektonskom stilu, ali i konstrukciji objekata, istovremeno događaju se značajne promene u intenzitetu razvoja grada i njegove privrede.

2. ANALIZA UNUTRAŠNJE ORGANIZACIJE NAJAMNIH KUĆA U PERIODU KLASICIZMA U SUBOTICI

Analiza unutrašnje organizacije najamnih kuća iz sedamdesetih godina XIX veka svodi se na analizu dve kuće, od kojih je osnova Mađareve kuće u današnjoj ulici

¹ IAS, F:2, 2635/polg. 1861.

² IAS, F:2, 5726/polg. 1870.

³ IAS, F:2, 4851/polg. 1879.

Štrosmajerova 3 poznata samo na osnovu rekonstrukcije, a očuvan je jedino originalni projekat dvospratne kuće Gabora Vermeša u današnjoj ulici Matka Vukovića 1, ali kuća u ovom slučaju nije izvedena prema projektu.

U slučaju kuće Imrea Mađara teško je zaključiti kakva je bila tačna unutrašnja organizacija prostora. Što se tiče prizemlja, ono je imalo poslovnu funkciju, te su ga zauzimali dućani, prema rekonstrukciji ukupno devet, koji su u unutrašnjosti traktova imali i pomoćne prostore i magacine, kao i magacine u podrumu. Da li se u prizemlju, pored lokala nalazio i stan domara teško je zaključiti, međutim tri povezane prostorije, koje su se nalazile istočno od mokrog čvora mogao je biti stan ili domara, ili zakupca lokala, sa kojim je bio povezan.

Na spratu su se, sudeći prema punim zidovima, nalazila tri stana. Najveći stan, sa devet u nizu poređanih soba, je bio svojim najreprezentativnijim delom od četiri sobe okrenut prema tadašnjoj Školskoj ulici (danas Štrosmajerova). Ostatak soba bio je orjntisan prema tadašnjoj Maloj ulici (danas Age Malagurskog). Duž fasada pravougaonog unutrašnjeg dvorišta nalazila se konzolna terasa. Glavno stepenište povezivalo je prizemlje sa najvećim stanom, dok je sporedno stepenište služilo za posluđu i stanare dva manja stana, od kojih je jedan bio orjntisan tadašnjem Ribljem trgu, a najmanji, je bio smešten uz slepi zid susedne Mačkovićeve kuće.

Stanovi nisu imali kupatila, a mokri čvor i u prizemlju i na spratu nalazio se takođe uz slepi zid Mačkovićeve kuće. Na osnovu položaja soba i ostalih prostorija teško je zaključiti o njihovim pojedinačnim funkcijama. Evidentno je da se salon nalazio u većim sobama duž dve glavne fasade, a da je kuhinja, prema položaju dimnjaka bila smeštena u nizu prostorija orjntisanim prema dvorišnoj fasadi. Funkcionalna neizdiferenciranost prostora je bila karakteristična za predmetni period kao i linijska povezanost svih soba u stanu. Sličan je slučaj i sa dvospratnom najamnom kućom Gabora Vermeša.

Iako je sačuvan originalni projekat u njemu nije naznačena pojedinačna funkcija prostorija, pa o funkciji prostorija možemo samo pretpostavljati upoređenjem sa poznatim primerima. U prizemlju je prema današnjem Trgu Republike bilo okrenuto tri dućana za izdavanje, koji su bili izdvojeni na dva dela. Prednji deo u kome se nalazio dućan bio je kvadratnog oblika, stubovima prislonjenim uz zid i gredom vizuelno odvojen od zadnjeg dela u kojem se nalazio magacin. Na uglu se nalazio jedan dućan, a prema današnjoj ulici Matka Vukovića bilo je predviđeno šest dućana, a izgrađena su dva. Na sredini fasade u prizemlju bio je predviđen natkriveni kolski ulaz sa kapijom, koji je vodio do polukružnog stepeništa. Stepenište je bilo projektovano uz dvorišnu fasadu zgrade. U dnu dvorišta je bilo predviđeno još jedno kružno stepenište koje bi opsluživalo manje trosobne stanove u dvorišnim krilima. Dvorišni stan u prizemlju bio je direktno povezan sa dućanom koji je gledao prema današnjoj ulici Matka Vukovića.

Iznad prizemlja su se nalazila dva identična sprata od kojih je prvi sprat imao manju visinu od drugog. Na oba sprata nalazio se po jedan stan sa po šest soba, a kada je dozidano zapadno krilo zgrade, svaki sprat je dobio još po jedan trosoban stan. Dvorišno krilo uz parcelu u Matka Vukovića 3, prikazano u projektu, nije tada izgrađeno, tako je umesto dvorišnog trosobnog stana izgrađen još po jedan trosoban prema uličnoj fasadi.

3. ANALIZA KONSTRUKTIVNOG SKLOPA I ELEMENATA

Malobrojni primeri kuća iz ovog perioda ipak mogu da nam stvore predstavu o konstruktivnim karakteristikama spratnih kuća koje su se tada gradile. Prva Vermešova kuća pretrpela je značajne izmene u više navrata, ipak sa sigurnošću se može reći da je imala masivnu zidanu konstrukciju od opeke. Kuća je imala jedno glavno i jedno sporedno stepenište od kamena. Sokla kao i okviri oko vrata u prizemlju najverovatnije su bili izvedeni od kamena. Međuspratna konstrukcija bila je izvedena od masivnih drvenih greda. Krovna konstrukcija je bila od drveta, a krovni pokrivač od šindre ili crepa.

Mađareva kuća je, kako je već ranije rečeno, imala osnovu u obliku latiničnog slova U. Građena je masivnom zidanom konstrukcijom. Podrumske prostorije su bile zasvedene poluobličastim svodovima koji su kasnije u adaptaciji 1912-13. godine zamenjeni pruskim svodovima. Duž dvorišnih fasada na spratovima nalazila se terasa od kamenih ploča na kamenim konzolnim nosačima i jednostavnom ogradom od livenog gvožđa. U svom pismu Namesničkom veću Mađar takođe pominje okvire za portale u prizemlju od rezanog kamena.¹ Dućani u prizemlju Mađareve kuće takođe su bili zasvedeni poluobličastim svodovima. Tavanska konstrukcija je bila ravna, izvedena od masivnih drvenih greda. Krovna konstrukcija je bila drvena. O krovnom pokrivaču nemamo podataka, ali budući da je još građevinski pravilnik Ferenc Škultetija kraljevskog komesara, iz 1820-te insistirao na pokrivanju kuća crepom ili šindrom u centru grada, a sam Mađar je želeo da podigne kuću "po uzoru na ugledne, ukrašene kuće u Pešti",² sigurno je bila pokrivena crepom.

U već pomenutom pismu Mađar je naveo da je za drvenu građu platio 3000 forinti, pomenuo je i skupi prevoz sa Tise, dok ga je opeka za kuću koštala čitavih 8000 forinti. Za radove stolarima, bravarima, kamenorescima i bravarima isplatio je tada 2000 forinti predujma. Radi poređenja navešćemo da je godišnja plata gradonačelnika, 1878. godine bila 1980 forinti, a senatora 1350.

Poslednja od kuća koja spada u ovo poglavlje, Vermešova najamna kuća, na sličan način je građena kao prethodne dve, punim masivnim zidovima od opeke, poluobličastim svodovima u podrumu. Stepenci glavnog stepeništa su bili izvedeni od crvenog kamena. Terasa je bila napravljena od kamenih ploča sa konzolama od kamena i ogradom od livenog gvožđa. Međuspratna konstrukcija je bila drvena i oslanjala se na zidove, a gde to nije bilo moguće na grede od opeke u koje su bile uzidane drvene grede. Krovna konstrukcija je takođe bila od drveta, i verovatno kao i ostale pokrivena crepom.

4. STILSKA ANALIZA

Izvori stilske pravca koji je u Subotici bio prisutan od četrdesetih do sedamdesetih godina XIX veka nisu bili isti kao u Evropi. U Suboticu ovaj stil su doneli graditelji koji

¹ IAS, F., 3.A.53./pol.1847.

² IAS, F., 3.A.53./pol.1847. list 29-30.

su se školovali uglavnom u Beču, a oponašanje arhitekture prestonica bio je osnovni motiv primene klasicizma. Mali broj arhitekata, u ovom slučaju uglavnom dvojica: Janoš Škulteti i Šandor Hofman, koji su sredinom XIX veka radili u Subotici, takođe su najverovatnije bili bečki đaci. Tokom studija bili su upoznati sa tadašnjim savremenim tokovima u arhitekturi Evrope, i nakon nastanjanja u Subotici primenjivali su znanje koje su stekli u školama.

Poznato je na primer da je arhitekta Janoš Škulteti 1844. godine, pre projektovanja subotičkog pozorišta podneo molbu Gradskom Magistratu da propušta neke gradove kako bi se upozano sa već izgrađenim pozorištima.¹

Pored subotičkog pozorišta koje je takođe projektovano u stilu klasicizma i predstavlja zaseban fenomen, ostale kuće u ovom razdoblju bile su veoma jednostavne. Jednostavne fasade veoma su pogodovale tada vrlo štedljivim stanovnicima grada, koji su teškom mukom sticali imetak, i borili se sa svakojakim nedaćama. Tek sledeća generacija građanstva, u periodu intenzivnog ekonomskog razvoja grada moći će da se prepusti luksuzu i izgradnji spratnih palata u centru grada pretrpanih dekorativnim detaljima.

Vermešova prva kuća na nekadašnjem Glavnom trgu danas nema fasadu Škultetijevog projekta iz 1845, tako da nije poznato da li je izvedena prema ovom projektu pa je kasnije fasada preuređena, ali budući da su pilastri i timpanon oko prozora veoma slična onima kod Crnkovićeve kuće, kao i primena vrlo jednostavnih pilastara između prozora koji su se pružali od trotoara do krovnog venca upućuje da fasada zaista i nije bila izvedena prema projektu. Fasadno platno glavne fasade izdvojeno je na tri dela sa po tri prozora. Na središnjem delu se nalazi rizalit sa četiri jednostavna udvojena pilastra između kojih su pozicionirani prozori. Suvi kolski ulaz je smešten na fasadi orjentisanoj prema današnjoj ulici Dimitrija Tucovića, i na toj fasadi ima pet prozora, dva spojena iznad suvog ulaza, a preostala tri ponavljaju ritam bočnih polja sa prozorima prednje fasade. Glavna fasada Crnkovićeve kuće ima po pet prozora na rizalitu i još po tri sa svake strane.

Mađareva najamna kuća je verovatno imala sličnu fasadu, ali su suvi ulaz u kuću i portali dućana bili lučni. Krovna kosina Mađareve kuće bila strmija od Vermešove. Uzimajući u obzir i poluoblíčaste svodove prizemlja u Mađarevoj kući, ona je još uvek imala velikim delom karakteristike baroknih kuća, koje su do vremena izgradnje Vermešove najamne kuće potpuno iščezle iz građanske arhitekture Subotice.

Vermešova druga, najamna, kuća imala je još jednostavnije fasade sudeći prema projektu, ali ne možemo tačno utvrditi njihov izvorni izgled, te ih nije moguće ni analizirati. Horizontalnost dve fasade ove kuće bila je naglašena krovnim vencem ukrašenim jednostavnim konzolama, i vencem koji razdvaja prizemlje od prvog sprata. Za razliku od sličnih kuća u velikim gradovima ovde je spratna visina prvog sprata manja od spratne visine drugog, kao da je drugi sprat imao ulogu glavnog reprezentativnog prostora. Prozori takođe imaju manju visinu na prvom spratu od onih

¹ Vujnović, P. G., Aladžić, V.: Zgrada subotičkog pozorišta, Međuopštinski zavod za zaštitu spomenika kulture – NIP Subotičke novine, Subotica 1992, str. 7.

na drugom, a bili su uokvireni jednostavnim okvirom, koji je imao snažnije istaknut karniž. Fasade kuće preuređene su već 1880. godine prema projektima Titusa Mačkovića u neorenesansni stil, tako da ni ova od retkih klasicističkih fasada u gradu nije očuvala svoj izvorni izgled do današnjih dana.

LITERATURA

- [1] Aladžić, V.: Nastanak i razvoj najamnih kuća u Subotici tokom XIX i početkom XX veka, Magistarska teza u rukopisu, Arhitektonski fakultet u Beogradu, 2000.
- [2] Aladžić, V.: O izgradnji Mađar kuće, današnje muzičke škole, Zbornik radova Građevinskog fakulteta, 2005, No 14. str. 11- 19.
- [3] Vujnović P. G., Aladžić, V., Grlica, M., Gradotvorci I - Városteremtök I, Subotica, Gradski muzej, 2004, str 12-15.
- [4] Vujnović, P. G., Aladžić, V.: Zgrada subotičkog pozorišta, Međuopštinski zavod za zaštitu spomenika kulture – NIP Subotičke novine, Subotica 1992.

NEOCLASSICAL MULTYSTORY TENEMENT HOUSES IN SUBOTICA

Summary: With the development of industry, capitalism and entrepreneurship, by the end of 18th century and especially during 19th century developed society of entrepreneurs, clerks and intellectuals. Thanks to the needs of a new formed civil society, especially clerks and intellectuals, as well as aristocracy eager to move and live in the cities, new type of the house came in to being – tenement house, the house that was built not only for dwelling of it's owners but for profit. This type of the house was new comparing to it's predecessors not in style, but in it's function. With the occurrence of a tenement house, houses became goods, means of entrepreneurship. Apart from middle-class, intellectuals, clerks and aristocracy, also craftsmans and workers were renting appartements in tenement houses. Tenement palace was representative example of these type of the houses. Origin of the tenement house can be found in civic houses of middle-ages and italian renaissance and baroque palaces.

Building of multistory houses in Subotica started as late as at the beginning of 19th Century, including public buildings, except churches. Under influence from Europe through Wiena and Budapest, most of the twostory houses built in Subotica in the 19th Century were tenement. Development of tenement houses in Subotica can be classified in three periods. In first there were built tenement houses in the style of neo-classicism, with traditional techniques and building materials and with the lines of interconnected multifunctional rooms, without bathrooms in the appartemets. Only few buildings from that period can be discovered today in Subotica, that is why it was necessary to pay special attention to these valuable architectural heriatge which in the same time illustrates beggining of building multystory houses in town.

Key words: Architecture, classicism, tenement house, tenement palace